

‘Er was ineens geen vijand meer’

Professor Rik Coolsaet over de geopolitieke gevolgen van de implosie van de Sovjet-Unie. ‘De NAVO is tegenwoordig alleen nog maar een gereedschapskist.’

— door Piet Piryns en Hubert van Humbeeck / foto's Dimitri Van Zeebroeck

Toen de Sovjet-Unie eind 1991 uit elkaar viel, was Rik Coolsaet nog niet academisch actief. Hij werkte op dat moment nog op het kabinet van defensie-minister Guy Coëme, en volgde van op die plek nauwlettend wat er zich aan de andere kant van Europa afspeelde. Hij had een hand in de Belgische beslissing om de modernisering van de tactische kernwapens in NAVO-verband af te wijzen. Dat viel ook in de regering niet bij iedereen in goede aarde.

Twintig jaar later doceert professor Coolsaet over internationale betrekkingen aan de Universiteit Gent. Zijn studenten zijn geboren na de val van de Muur in Berlijn. Ze hebben de Koude Oorlog niet aan den lijve gevoeld. Hij moet daarom weer meer uitleggen wat dat betekende, en wat er toen is gebeurd.

Het einde van de Sovjet-Unie betekende ook het einde van de Koude Oorlog. Niets zou ooit nog hetzelfde zijn.

RIK COOLSAET: We moeten oppassen dat we niet gaan rationaliseren achteraf, maar inderdaad: met de implosie van de Sovjet-Unie kwam er ook een einde aan een vorm van discipline in de internationale betrekkingen. Dat leidde tot grote verwarring. De Sovjet-Unie en de Verenigde Staten waren de twee pijlers van een bipolair systeem. Met het wegvallen van een van die pijlers verdween ook dat systeem: de VS waren de enig overblijvende supermacht. En daar heerste in de jaren negentig een gevoel dat door Paul Krugman treffend is omschreven in zijn essay *America the Boastful*—Amerika als opschepper. Academics als Joseph S. Nye en Charles Kupchan waarschuwden toen al dat de VS hun hand overspeelden.

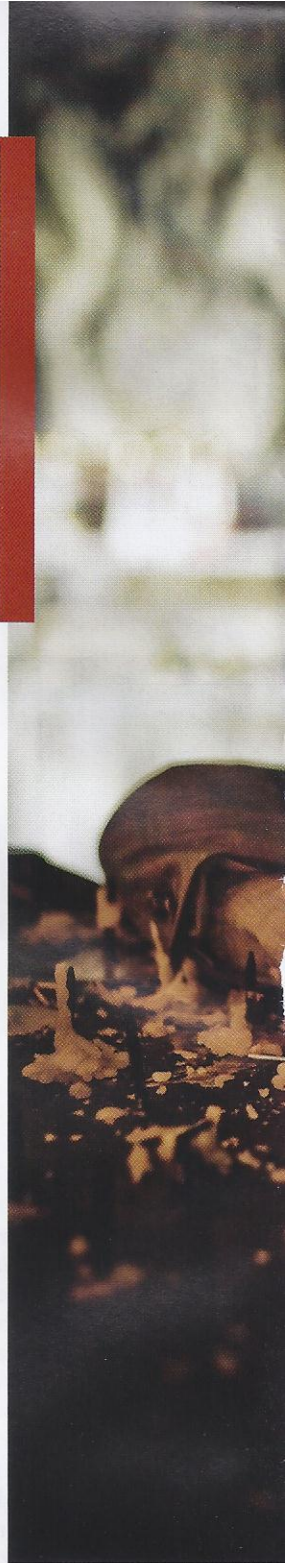
De door president George H. Bush afgekondigde Nieuwe Wereldorde bleek een illusie?

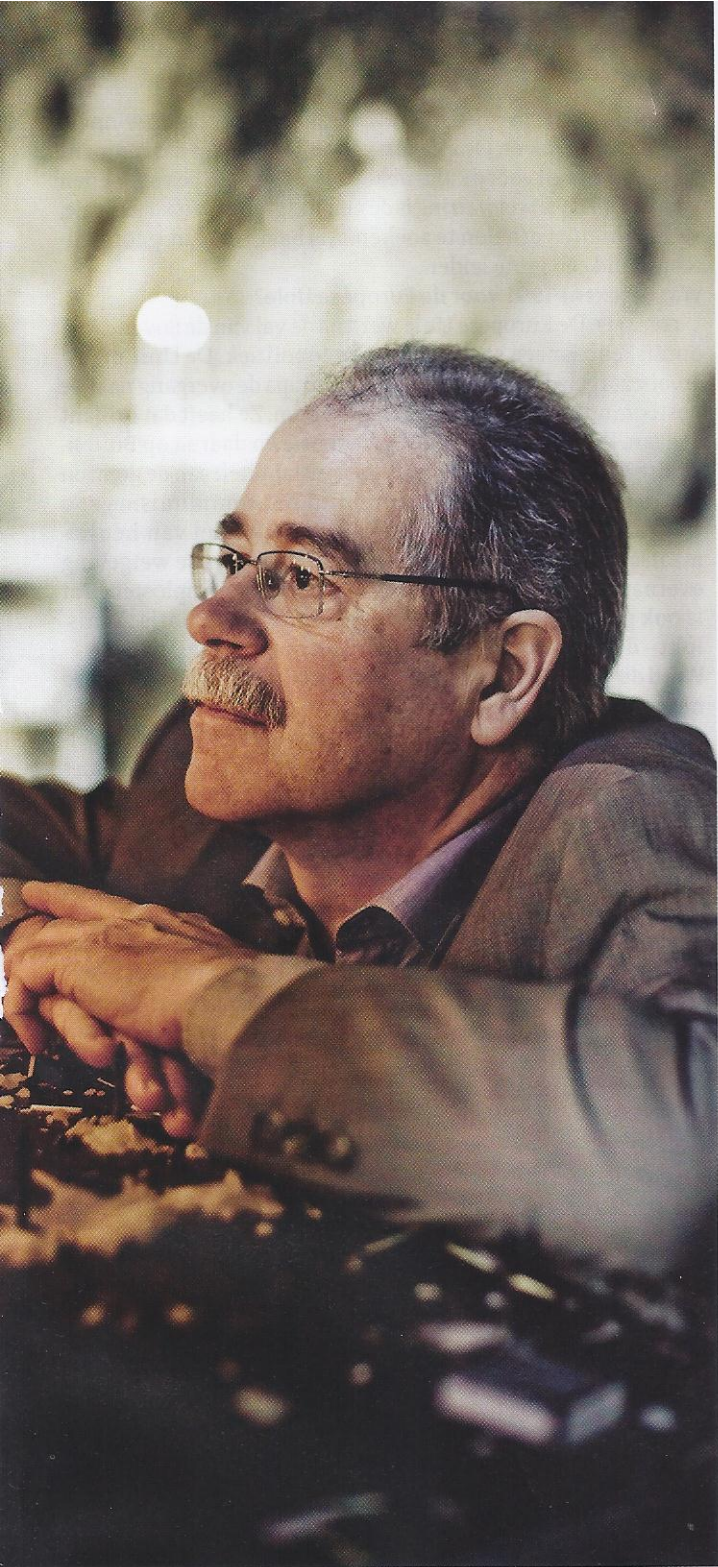
COOLSAET: Vader Bush en aanvankelijk ook Bill Clinton, die hem in 1992 opvolgde, stonden nog voor een klassiek multilateraal beleid. Met zijn Nieuwe Wereldorde bedoelde vader Bush een wereld zoals de architecten van de Verenigde Naties die in 1945 in San Francisco hadden uitgetekend. Een wereld waarin con-

RIK COOLSAET

- Geboren in 1951.
- Studeert Germaanse filologie aan de K.U. Leuven en richt tijdens zijn legerdienst met André Van Halewyck de uitgeverij Kritik op.
- Stapt over naar de studiedienst van de toenmalige SP en werkt vanaf 1988 op de kabinetten van de ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken Guy Coëme, Willy Claes, Frank Vandenbroucke en Erik Derycke.
- Begint in 1995 een academische loopbaan aan de Universiteit Gent. Sinds 2006 voorzitter van de vakgroep Politieke Wetenschappen. Van 2002 tot 2009 directeur van het programma Veiligheid & Global Governance van het Egmontinstituut.
- Buigt zich na de aanslagen van 11 september over de studie van het terrorisme. Verbonden aan het European Network of Experts on Radicalisation.
- Publiceert onder meer *België en zijn buitenlandse politiek* (2001), *De geschiedenis van de wereld van morgen* (2008) en *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge in Europe* (2011).

flicten opgelost zouden worden via internationale organisaties zoals de VN. Maar al gauw zou blijken dat de VN daar niet toe in staat waren: vredestroepen van de VN hebben de drama's in Somalië, Rwanda en Joegoslavië niet kunnen verhinderen. Het Amerikaanse buitenlandse beleid kantelde eigenlijk pas in het midden van de jaren negentig. Dan begint een periode van zelfoverschatting, die niet toevallig samenvalt met een economische boom en waarin de VS denken dat ze de wereld hun spelregels kunnen opleggen. Pas in 2005, na de invasie in Irak, zullen





de Amerikanen beginnen te beseffen dat ze het niet in hun eentje kunnen. En sindsdien leven we opnieuw in een multipolair systeem, met vier of vijf grootmachten, net als aan het einde van de negentiende eeuw.

Anders dan iedereen had gehoopt, bleek de wereld na het einde van de Koude Oorlog niet veiliger geworden.

COOLSAET: Dat is een misverstand. Zeker in de eerste tien jaar na het einde van de Sovjet-Unie waren er minder oorlogen, minder vluchtelingen en – ondanks Rwanda – minder genocides.

Dat blijkt uit alle grafieken en uit alle cijfers. Maar de perceptie was anders en dat had natuurlijk te maken met de toegenomen onzekerheid: *who runs the world*, het gevoel dat er geen piloot meer in de cockpit zat.

Tijdens de Koude Oorlog was de wereld overzichtelijker.

COOLSAET: Ja, maar in Afrika bijvoorbeeld leverde de rivaliteit tussen Oost en West de brandstof voor een aantal aanslepende conflicten. Denk aan Zuid-Afrika, Namibië of Angola. Er is een duidelijk verband tussen het einde van de Koude Oorlog en het einde van het apartheidsregime. Ook iemand als Mobutu, die er altijd in geslaagd was de Sovjets en de Amerikanen tegen elkaar uit te spelen, verloor zijn geopolitieke betekenis.

En wat veranderde er in het Midden-Oosten?

COOLSAET: Het einde van de Koude Oorlog creëerde een sfeer waarin Israël en de Palestijnen voor het eerst bereid waren met elkaar te praten – de conferentie van Madrid in 1991. Maar je kunt ook zeggen dat het Midden-Oosten werd overgelaten aan zijn eigen verwachtingen en zijn eigen demonen. Niemand had er nog echt grip op. Niemand hield Saddam Hoessein nog tegen als hij Koeweit wilde binnenvallen.

Wat betekende het einde van het Warschaupact voor de NAVO? Werd die daarmee niet overbodig?

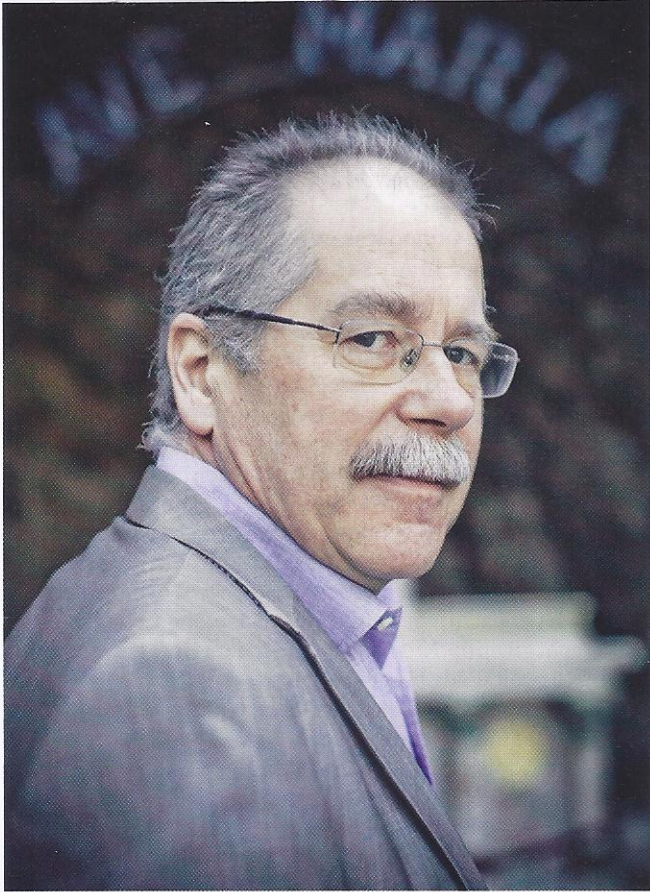
COOLSAET: Er was ineens geen vijand meer. Dat leidde in ieder geval binnen de NAVO tot grote discussies over de vraag hoe de veiligheid op het Europese continent het best verzekerd kon worden. De pro-Europeanen en de proatlantici stonden daarbij lijnrecht tegenover elkaar. De Amerikanen kozen voor de vlucht voorwaarts: vanaf 1994 begon Bill Clinton te pleiten voor uitbreiding van de NAVO. De nieuwe lidstaten zagen in de NAVO een soort verzekeringspolis die hen moest beschermen tegen een mogelijke renaissance van Rusland als grootmacht. Maar voor een aantal oude lidstaten was de NAVO inderdaad overbodig geworden. En vandaag is het eigenlijk alleen nog maar een gereedschapskist, waaruit iedereen naar believen kan plukken, zoals de Fransen en de Britten hebben gedaan voor de oorlog in Libië.

Na het verdwijnen van de Sovjet-Unie werd het nationaliteitsvraagstuk plotseling belangrijk. Werd het te lang onderdrukt?

COOLSAET: Het werd niet alleen onderdrukt, het werd gewoon ontkend. Het bestond niet. Ik herinner me een gesprek in Brussel met een van de directeurs van de denktank van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie, de latere ambassadeur Aleksandr Bovin. Ik probeerde de Belgische staatsvorming uit te leggen en hij verzekerde me dat zij 'het negentiende-eeuwse nationaliteitsprobleem' hadden opgelost. Ik ben er zeker van dat hij dat meende. Maar nog in de jaren tachtig laaide het conflict tussen Azerbeidzjan en Armenië op. In de Baltische staten herdoopten aanhangers van Michail Gorbatsjov zich tot nationalist om de perestrojka te kunnen uitvoeren. Ze deden dat omdat het communisme niet meer werkte als bindmiddel. Op dezelfde manier ontpopte Slobodan Milosevic zich in Joegoslavië als een Servische nationalist. Dat is voor mij de verklaring voor de burgeroorlog in dat land: het ene etnische nationalisme lokt altijd het andere uit.

Er is dus wel degelijk een verband tussen het verdwijnen van de Sovjet-Unie en het nieuwe nationalisme?

COOLSAET: Het heeft ook te maken met het einde van de grote verhalen. Het nationalisme was een manier voor politici om zichzelf opnieuw waar te maken. Het is daarvoor ook bij uitstek geschikt, omdat het op zichzelf een lege schelp is, die naar believen kan worden gevuld met progressieve of reactionaire ideeën. Het nationalisme is zelf geen ideologie, het is afhankelijk van ▶



'DE SOVJET-UNIE IS VOORBIJ. DAT MENSEN IN RUSLAND VRIJ KUNNEN SPREKEN, DIE GEEST KRIJG JE NIET MEER IN DE FLES.'

- ▶ de inhoud die het krijgt. Op het einde van de Koude Oorlog had die inhoud helaas dikwijls een etnische inslag. En dat werkt heel destructief.

Nationalisten zullen zeggen dat het nationalisme van alle tijden is.

COOLSAET: Liberalen kunnen dezelfde redenering gebruiken. Nationalisme, identiteit, de relatie met de plek waar je vandaan komt, dat ligt allemaal gevoelig. Zoals religie ook gevoelig ligt. De vraag is: wat doe je ermee? In de Baltische staten vulden aanhangers van Gorbatsjov het nationalisme in met ideeën van de perestrojka. Tot ze door een veel conservatiever nationalisme werden weggeveegd.

De geest was uit de fles?

COOLSAET: Het progressieve verhaal van het nationalisme kon niet standhouden. Denk aan het verhaal van de Volksunie bij ons. Een deel kwam bij de SP.A terecht, terwijl een ander deel met de N-VA begon. Toch waren het eerst allemaal volksnationalisten. Er is niets mis met een appel aan gevoelens van verbondenheid met anderen. Maar als dat appel wordt beperkt tot een facet van de identiteit, rijst er een probleem. Het valt ook op dat het etnische nationalisme in West-Europa opgang maakte op hetzelfde moment dat de fundamentalistische islam in de moslimwereld de kop opstak. De politieke islam kwam in 1979 al op de voorgrond met ayatollah Khomeini in Iran, maar hij neemt pas een hoge vlucht in de jaren negentig, als ook etnisch-

nationalistische partijen in West-Europa verkiezingen winnen. Het Vlaams Blok en Osama bin Laden, dat zijn op dat moment de alternatieven voor de klassieke grote verhalen die verdwenen zijn. In tijden van verwarring is de neiging groot om naar simpele, rudimentaire verhalen te zoeken. Als het even kan, georganiseerd rond een grote leider.

Wat betekent 1991 voor de Europese Unie?

COOLSAET: De Europese Unie werd na de val van de Sovjet-Unie onmiskenbaar een speler in de wereldpolitiek. De Unie moest ervoor zorgen dat Centraal- en Oost-Europa de overgang naar de postcommunistische tijd stabiel maakten. Ze heeft dat briljant gedaan. Ik zat in die periode op Defensie en daarna op Buitenlandse Zaken. Er was grote vrees voor instabiliteit aan de grenzen van de Unie als de loden mantel van het communisme zou wegvallen. De Unie hield die landen de wortel van het lidmaatschap voor, op voorwaarde dat ze de Europese wetgeving overnamen en dat ze hun onderlinge problemen oplosten. Dat is ook gebeurd. Het is alleen in Joegoslavië dramatisch mislukt – door het spel van het etnische nationalisme.

Werd de Unie ook verplicht om zelf verantwoordelijkheid op te nemen?

COOLSAET: Dat ging in Joegoslavië in ieder geval meteen verkeerd. De Luxemburgse minister van Buitenlandse Zaken Jacques Poos zat toen de Europese ministerraad voor. Ik herinner me dat hij zei: 'De Joegoslavische burgeroorlog? Dat lossen wij wel op.' Niet dus.

Op welke manier werd de Europese Unie dan een speler in de wereldpolitiek?

COOLSAET: Als je een maatschappelijke transformatie van die omvang kunt beïnvloeden, ben je een grote mogendheid. Dat is wat de Amerikanen bij ons hebben gedaan na de Tweede Wereldoorlog. Invloed uitoefenen door de aantrekkingskracht van hun maatschappelijke model. Het was voor de Europese Unie ook een terugkeer naar de idee dat ze haar eigen politieke finaliteit in zich draagt: het Europese federalisme. In België zei de regering voor de eerste keer dat de Europese Unie aan niets of niemand ondergeschikt moet zijn. Bedoeld werd: zeker niet aan de NAVO. In die zin bouwde Guy Verhofstadt met zijn Verenigde Staten van Europa later verder op een traditie die in België op het einde van de Koude Oorlog ontstond.

Ziet u vandaag nog heimwee naar de Sovjet-Unie?

COOLSAET: Dat is voorbij. Dat mensen vrij kunnen spreken, gaat niet meer weg. Ook die geest krijg je niet meer in de fles. De populariteit van Vladimir Poetin steunt op de vaststelling dat hij in staat was om de roebel te stabiliseren, een mate van voorspelbaarheid in te bouwen in het dagelijkse leven en de Russen weer een gevoel van eigenwaarde te geven. Dat is geen terugkeer naar de Sovjet-Unie. Dat is een terugkeer naar een gevoel van nationale fierheid, waarbij enkele referentiepunten uit de Sovjetsfeer zijn geplukt.

Probeert Poetin toch niet om de oude invloedssfeer van de Sovjet-Unie weer op te bouwen?

COOLSAET: Dat is nog geen terugkeer naar de Sovjet-Unie. Omdat het geen duidelijke grenzen heeft, probeerde Rusland zich ook onder de tsaren al zoveel mogelijk te omringen met bufferzones. Poetin voert eigenlijk een klassieke negentiende-eeuwse machtspolitiek. Rusland heeft geen andere wapens: het is vandaag economisch de zwakste en de minst aantrekkelijke van de grootmachten. Het referentiepunt van Poetin is zeker niet de Sovjet-Unie. Hij wordt geen nieuwe Stalin. Maar misschien wel een nieuwe tsaar.